

BİBLİYOGRAFYA :

Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ* (nşr. Mirzâ M. Kazvînî), Leiden-London 1329-55/1911-37, I-III; ayrıca bk. neşredenin girişi; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil* (trc. Abdülkerim Özeydin – Ahmet Ağırakça), İstanbul 1987, XII, 324; Storey, *Persian Literature*, I/1, s. 260-264; J. A. Boyle, "Juvayni and Rashîd al-Din as Sources on the History of the Mongols", *Historians of Middle East* (ed. B. Lewis – P. M. Holt), London 1962, s. 133-137; a.mlf., "Ibn al-Tiqtaqâ and the Ta'rikh-i Jahân-Gushây of Juvayni", *BSOAS*, XIV (1952), s. 175-177; V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan* (haz. Hakkı Dursun Yıldız), İstanbul 1980, s. 53-56; a.mlf. – [J. A. Boyle], "Djuwayni", *EP²* (İng.), II, 606-607; Ca'fer-i Şîr, "Târîh-i Cihângüşâ-yi Cüveynî", *Ye-kî Katre-i Bârân Ceşnâme-i 'Abbâs Ziryâb-ı Hû'rî*, Tahran 1370, s. 299-310; Bahâr, *Sebkşinâsi*, Tahran 1373/1994, III, 51-99; Farhad Daftari, *Ismailli Literature: A Bibliography of Sources and Studies*, London-New York 2004, s. 184; Rızâ İnzâbî Nejad, "Yâzdeh Movred Zâbthâ-yi Nüşâ-yi Müverreğ-i 698-i Cihân-güşâ", *Be Yâd-i Muhammed-i Kazvîni* (nşr. İrc Efsâr), Tahran 1386/2007, s. 8-37; Mü'min Muhyiddin, "'Alâ'üddîn Atâ Melik-i Cüveynî", *Mecelle-i 'Ulûm-i İslâmiyye*, II/1, Aligarh 1961, s. 140-164; Muhammed Rûşen, "Yâddâştâ-yi 'Allâme Muhammed-i Kazvîni ber Cihângüşâ-yi Cüveynî", *Ferheng-i İrân-zemîn*, XV, Tahran 1347/1968, s. 161-221 (makalenin bazı ilâvelerle yeniden neşri için bk. "Havâşî-yi Dest-hatt-i 'Allâme-yi Faikid Muhammed-i Kazvîni ber Cihângüşâ-yi Cüveynî-yi Çâpî", *Be Yâd-i Muhammed-i Kazvîni* [nşr. İrc Efsâr], Tahran 1386/2007, s. 145-184); Mansûr Servet, "Se Nûkte-i Mübhem der Târîh-i Cihângüşâ-yi Cüveynî", *Neşriyye-i Dânişkede-i Edebiyyât ve 'Ulûm-i İnsânî*, XXXII/3 (133), Tebriz 1363/1984, s. 171-175; Mustafa Müsevî, "Vâjegan-i Türkî ve Moğûli-yi Târîh-i Cihângüşâ-yi Cüveynî", *Âyîne-i Mirâs*, III/3-4 (30-31), Tahran 1384, s. 57-89; a.mlf., "Târîh-i Cihângüşây", *DMBİ*, XIV, 290-294; M. Fuad Köprülü, "Cüveynî", *İA*, III, 253-255.

OSMAN GAZİ ÖZGÜDENLİ

TARİH DERGİSİ

İstanbul Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
süreli yayın organı.

Mehmet Cavit Baysun başta olmak üzere İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyeleri tarafından 1949 yılından itibaren çıkarılmaya başlanmıştır. İlk sayıda "Tahrir Heyeti" tarafından yazılan "Bir Kaç Söz" ile derginin yayım amaçları belirtilmiştir. Burada öncelikle bölümde büyük ümitlerle çıkarılan *Tarih Semineri Dergisi*'nin canlandırılmadığı (I/1, I/2 ve II şeklinde üç sayı olarak çıkan derginin muhtevası için bk. Koray, *Türkiye Tarih Yayınları Bibliyografyası*, s. 211-212), yeni bir dergiye ihtiyaç duyulduğu, esas amacın çıkacak dergiye gerek muhteva gerekse biçim yönünden kusur-

suz denilecek bir şeklin verilmesi olduğu, hiçbir iddia taşımadan neşriyat sahasına atılan dergide daha ziyade tarih bölümünün "yeni istidatlarına ait kalem mahsullerine" geniş ölçüde yer verileceği, tarihin bütün çağlarına dair araştırmaların, kütüphane ve arşivlerde ele geçirilmiş vesikaların, seyahat raporlarının tanıtılacağı ve bibliyografya haberlerinin verileceği belirtilmiştir. Ayrıca derginin bölüm dışındaki araştırmacılara da açık olduğu, konusu tarih haricinde olan, fakat bu ilmin ilerlemesine katkı sağlayacak makalelere de sayfalarında yer verileceği ifade edilmiştir. Tahrir heyeti bu önsözde derginin yayım süresine açıklık getirmiş ve iki sayısı bir cilt teşkil etmek üzere senede iki defa çıkarılması ve sayıların on formadan aşağı düşmemesi planlanmıştır. Yıllık sayı adedinin ileride çoğaltılması niyeti de bir hedef olarak ortaya konulmuştur.

Tarih Dergisi, gerek zengin kadrosu gerekse muhtevalı yazıları ile tarih alanında iddialı bir çizgiyi istikrarla korumuştur. Her yıl bir cilt ve her cilt iki sayı olmak üzere belirlenen hedef tamamen gerçekleştirilememişse de 1949-2009 yılları arasında kırk altı sayı yayımlanmıştır. 22. sayıya kadar çıkan dergilerin üzerinde ait oldukları ciltler belirtilmiş, 23. sayıdan itibaren sadece ilgili sayıya işaret edilmekle yetinilmiştir. İlk üç cilt planlandığı şekilde ikişer sayı çıkarılmış, IV-VII. ciltler birer sayıdan (sayı 7-10) ibaret kalmıştır. VIII. cilt 11-12. sayılar kabul edilmiş, IX-XII. ciltler yine birer sayı olmuş (sayı 13-16), bir cilt (XIII) olarak planlanan 17-18. sayıdan sonra tekrar her cilt bir sayı olacak şekilde (cilt XIV-XVII, sayı 19-22) bir yayım seyri izlenmiş, M. Cavit Baysun'un vefatından (1968) sonra çıkarılan 23. sayıdan itibaren cilt numaraları kaldırılmıştır. Cilt ve sayılardaki bu farklılıklar gibi ait oldukları ve yayımlandıkları yıllarla ilgili yayın sürecinde bazı değişiklikler meydana gelmiştir. 33. sayıya kadar genellikle dergilerin ait oldukları yıl yanında ay da belirtilmiştir. 1949 yılından itibaren hemen her yıla en az bir sayı tahsis edilirken 1956, 1957, 1968, 1978 ve 1982 yıllarına ayrılan herhangi bir sayı olmamış, 1950-1951, 1962-1963, 1974-1975, 1980-1981, 1983-1984, 1984-1994, 1995-2000, 2001-2002 ve 2002-2003 yılları için sadece birer sayı çıkarılmıştır. *Tarih Dergisi* 37. sayıdan itibaren (2002) hakemli olarak çıkmaya başlamıştır. Makaleler, üniversitenin yayın ilkeleri gereği üç farklı üniversiteye mensup üç öğretim üyesinden oluşan hakem heyetinin neza-

ret, değerlendirme ve kararına dayanılarak yayımlanmaktadır. 43. sayıdan itibaren künyede hakemli dergi standardı gereği yılda iki sayı çıkarılacağına yer verilmiştir.

Derginin 1969-2009 yılları arasındaki 13 sayısı bazı tarihî kişi ve olaylar yanında dergiye katkıları olan İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü üyelerine vefatları münasebetiyle ithaf, armağan ve hâtıra sayısı şeklinde yayımlanmıştır. Dergide en fazla yazısı bulunan araştırmacılar arasında Münir Aktepe (30), Semavi Eyice (24), M. Cavit Baysun (23), Şehabettin Tekindağ (22), Mücteba İlgürel (17), Cengiz Orhonlu (16), Erdoğan Merçil (15), Nejat Göyünç (13) ve Salih Özbaran (10) öne çıkmaktadır. 2009 yılı itibarıyla yayıma hazır olan iki cilt dahil 48. sayı içerisinde 274 farklı yazarın makalesi yayımlanmıştır. Bunlardan seksen araştırmacı Tarih Bölümü'ne, yirmi sekiz araştırmacı İstanbul Üniversitesi'nin farklı birimlerine mensup yazarlar olup toplam yazar sayısı 108'e ulaşır. Diğer makale sahipleri başka üniversitelerde çalışan, yurt içi ve yurt dışı kurumlarda görev yapan araştırmacılarıdır. Bu çeşitlilik 1949 yılında vurgulanan amaca uygun bir görünüm arz etmektedir.

Tarih Dergisi, özellikle Türkiye'de akademik tarihciliğin geçirdiği gelişme ve seviyeyi göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Burada genel konular yanında İlkçağ, Ortaçağ, Osmanlı tarihi başlıkları altında tarih öğretimi ve metodolojisi, seyahatnâmeler, kaynak ve belge tanıtım ve tahlili, Grek ve Roma tarihi, meskûkât, Orta Asya ve Türk tarihi, dinler tarihi, müslüman Türk devletleri ve Moğol tarihi, Selçuklu tarihi, Anadolu beylikleri, Bizans tarihi, Memlûkler, İstanbul tarihi ve hayatı ile şehir tarihleri, edebiyat ve sanat tarihi, müesseseler ve teşkilât tarihi, sosyal ve ekonomik tarihle ilgili pek çok yazıya yer verilmiştir. Kitâbiyat kısmında yeni çıkan yerli ve yabancı kitapların tanıtım, değerlendirme ve tenkidine ağırlık verilmiş, sonradan alanlarında tanınmış isimler olacak birçok akademisyen ilk yazı tecrübelerini bu tanıtma yazılarıyla yapmıştır. *Tarih Dergisi* hakkında iki tanıtım yazısı kaleme alınmıştır. Dergiyi önce Erdoğan Merçil 25. sayıda değerlendirmiş (1971), burada ilk yirmi beş sayının analitik tanıtımı yapılmıştır. Daha sonra 26-36. sayılar aynı şekilde Arzu Terzi tarafından 37. sayıda (2002) ele alınmıştır. 26-32. sayılarda bu dergide yer alan makalelerin *History and Life* tarafından indekslendiği duyuru-

TARİH DERGİSİ

rulmuştur. 43 ve 44. sayılarda, "Tarih Dergisi TÜBİTAK-ULAKBİM tarafından indekslenmektedir" ifadesine yer verilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Enver Koray, *Türkiye Tarih Yayınları Bibliyografyası: 1729-1950*, Ankara 1952, s. 211-212, 223-224; a.e.: 1955-1968, İstanbul 1970, II, 74-80; a.e.: 1968-1977, İstanbul 1985, III, 33-39; a.e.: 1978-1984, İstanbul 1987, IV, 25-30; Gülser Orhan, *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları Bibliyografyası: 1924-1972*, İstanbul 1974, s. 200-232; Aysel San, *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları Bibliyografyası: 1973-1978*, İstanbul 1979, s. 79-92; Erdoğan Merçil, "İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi Tahlili Bibliyografyası: 1949-1971", *TD*, sy. 25 (1971), s. 221-238; Arzu T. Terzi, "İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi Bibliyografyası: 1972-2000", a.e., sy. 37 (2002), s. 403-433.

MAHMUT AK

TARİH DÜŞÜRME

İslâm kültüründe bir olayın tarihini bir mısra, beyit veya ibare içinde ebced hesabına uygun şekilde belirtme sanatı.

Harflerin rakamsal karşılıkları demek olan ebced sistemine benzer hesaplamaların İbrânî, Nabatî ve eski Yunan toplumlarında var olduğu, Arap harflerinin ebced tertibine uygun biçimde sayı değerlerinin bu etkiyle sistemleştirildiği kaydedilmektedir (bk. EBCED). Ebced sistemi çok eski olmakla birlikte tarih düşürme sanatının ilk defa kimin tarafından icat edildiği kesin olarak belli değildir. Bilindiği kadarıyla tarih düşürme XII. yüzyılda önce Fars edebiyatında ortaya çıkmış, İslâm kültürünün etkisiyle Arap harflerini alan İranlılar'dan Türkler'e, Türkler'den de Araplar'a geçmiştir. Fars kültüründe tarih manzumelerine "mâdde-i târîh" ya da kısaca "târîh", tarih düşürmeye de "mâdde-i târîh-sâzî, târîh goften, târîh nüvîştên"; Türkler'de "tarih düşürme, tarih yazma, tarih söyleme" denilmiş, Araplar'da ise buna "târîhun şî'rî, târîhun harfî" adı verilmiştir. Fars edebiyatında tarih düşürme özellikle XIV. yüzyıldan itibaren gelişme göstermiş, bu yüzyılda Hâfız-ı Şîrâzî ve İbn Yemîn-i Tuğrâî tarih manzumeleri kaleme almıştır. Daha sonra bu konuda öne çıkan şairler arasında Münîr-i Buhârî, Burhâneddîn-i Câmî, Nüvidî-i Şîrâzî, Vahşî-i Yezdî, Muhteşem-i Kâşânî, Vahdet-i Kummî (Hakîm Abdullah), Vâhib-i İsfahânî (Mirza Hasan), Remzî-yi Kâşî, Kelîm-i Kâşânî, Bîdil, Hâtif-i İsfahânî, Emîn-i Nasrâbâdî, Muhammed Tâhir-i Nasrâbâdî, Katre-i İsfahânî ve Ferâhânî anılabilir.

XV. yüzyılın ortalarına kadar Arap dünyasında bilinmeyen tarih düşürmeyi Araplar, Türkler'in İslâm kültürü ve medeniyeti dairesinde yer almasından ve bu alanda güzel örnekler ortaya koymasından sonra onlardan öğrenmiş ve bu sanattan ilk defa Abdülganî en-Nablusî (ö. 1143/1731) söz etmiştir. Tarih düşürme Türk edebiyatında XIV. yüzyıldan itibaren gelişmeye başlamış ve özellikle XVIII. yüzyılda en verimli dönemine ulaşmıştır. Kanûnî Sultan Süleyman devrine kadar çoğunlukla Arapça ve Farsça yazılan tarih kitâbeleri XVI. yüzyıldan itibaren daha çok Türkçe kaleme alınmıştır. Önceleri tek kelime yahut terkipten oluşan mensur tarihler yaygınken daha sonra manzum tarihlere rağbet artmıştır. Cevdet Paşa, Türk edebiyatında manzum tarihin ilk defa Hızır Bey tarafından 850 (1446) yılında Fâtih Sultan Mehmed'in yaptırdığı bir cami için söylenen, "Câmi'ün zîde 'ömrü men 'amerehû" (Bu camiyi imar edenin ömrü uzun olsun) mısraı ile başladığını söylemiş (*Belâgat-ı Osmâniyye*, s. 170), ardından gelen edebiyat tarihçileri de bu bilgiyi tekrarlamıştır. Ancak daha XIV. yüzyılda Türkler tarafından tarih manzumeleri yazıldığı bilinmektedir.

Başlangıçta öğrenme ve ezberleme kolaylığı için ortaya çıktığı tahmin edilen tarih düşürme, daha sonra şairliğin gereklerinden biri sayılarak bu alanda sanat gösterme aracı durumuna gelmiş, Bursalı Hâşimî ve Seyyid Osman Sürûrî gibi şairlerin elinde en güzel örneklerini vermiştir. Türk edebiyatında Ahmed Paşa, Hızır Bey, Hayâlî Bey, Tâcî Bey, Molla Lutfi, Necâtî Bey, Taşlıcalı Yahyâ, Edirneli Nazmî, Lâmiî Çelebi, Zâtî, Âşık Çelebi, Rûhî-i Bağdâdî, Kafzâde Fâizî, Hâletî, Nev'îzâde Atâî, Zeke-riyyâzâde Yahyâ Efendi, Fehîm-i Kadîm, Cevrî, Nâilî-i Kadîm, Evliya Çelebi, Nâbî, Nedîm, Seyyid Vehbî, Nahîfî, Abdürrezzâk Nevres, Sünbülzâde Vehbî, Şeyh Galib, Enderunlu Fâzîl, Enderunlu Vâsîf, İzzet Molla, Pertev Paşa, Fatîh Efendi, Leylâ Hanım, Şeref Hanım, Zîver Paşa, Eşref Paşa, Osman Nevres, Sahaflar Şeyhizâde Esad Efendi, Seniîh, Ahmed Lutfi Efendi, Şînâsî, Nâmîk Kemal, Muallim Nâci, Recâizâde Mahmud Ekrem, Muallim Cûdî, Ali Emîrî Efendi, Üsküdarlı Talat gibi birçok şair tarih manzumeleri kaleme almıştır. Latin harflerinin kabulünden sonraki dönemde Ali Ekrem Bolayır, Tâhirülmevlî, Halil Nihat Boztepe, Hamâmîzâde Mehmed İhsan, Kemal Edip Kürçüoğlu, Ali Nihad Tarlan, Abdülbaki Gölpınarlı, Mehmed Çavuşoğlu ve özellikle Arif Nihat Asya tarih manzumeleri yazmıştır. Tarih söyleyen şairler için

"müverrih" kelimesinin kullanıldığı İzzet Molla'nın, "Olur olmaz müverrih anlamaz İzzet bu târîhi / Yine Hak eyledi Es'ad Efendi nutkunu fetvâ" beytinden anlaşılakta ve Sürûrî'nin müverrih lakabıyla anılması da bunu göstermektedir. Şairler çoğunlukla tarih mısraından önceki mısra da tarih kelimesini ve kendi mahlaslarını birlikte zikrederler. Tarih kelimesinin bu şekilde anılmadığı manzumeler tarih mısraının tesbitinde güçlükler yol açması sebebiyle makbul sayılmamıştır. Tarih düşürmede genellikle hicrî kamerî yıl kullanılmakla birlikte son devirlerde hicrî şemsî, malî (rûmî) ve milâdî yıllara göre söylenmiş tarihlere de rastlanmaktadır.

Tarih düşürme belâgat kitaplarında be-dî sanatları arasında sayılmıştır. Bir tarih manzumesinde ebced hesabı yanında vezin, kafiye ve anlam da önemlidir; bunların hepsinin bir arada bulunması oldukça büyük bir zihnî mesaiyi gerektirir. Buna göre şair önce ebced sistemini kullanarak hadisenin oluş yılını gösterecek şekilde bir mısra yazar, genellikle bunun önüne koyduğu mısra da mahlasını, söylediği tarihin çeşidini veya ta'miyesini belirtir. Ardından tarihini düşürdüğü olay (doğum, ölüm, tahata çıkış, sünnet, evlenme, mimari yapı, sefer, barış, zafer vb.) ve bu olayla ilgili kişi adları yanında gerekli remiz ve mazmunları anarak şiirini tamamlar. Bütün toplumu ilgilendiren önemli olaylar yanında bazan en önemsiz konularla ilgili örnekler de ortaya konmuştur ("Kuyruğu dikti dedim târîhin / Fârenin hasretinden öldü kedî": 1213 [1798]; Sürûrî, *Hezeliyyât*, s. 38). Tarih manzumeleri divan edebiyatının hemen bütün nazım birimleriyle yazılmakla beraber daha ziyade kıta (ilk beyti musarra' olmayan manzume) şeklinde düzenlenir ve son mısra da ebcedle söylenen rakam mısraın sonuna yazılır. Bu manzumeler hangi nazım şekliyle yazılmışsa divanlarda da aynı türden şiirlerin bulunduğu bölümlerde (kasâid, mukattaât, musammât vb.) yer alır. Birçok tarih manzumesi kaleme alan şairlerin bu tür şiirleri divanlarında "tevârîh" başlığı altında ayrı bir bölümde toplanmıştır.

Tarihler farklı biçimlerde düzenlenmiştir: **Söyleniş Bakımından. 1. Lafzan tarih** (lafzî / sûrî tarih). Ebced hesabının kullanılmadığı, yılın rakamla değil sözle zikredildiği tarihtir. Buna "düz tarih" adı da verilir. Yeniçeri Kalemi kâtiplerinden Feyzi Efendi'nin kendi ölümü için söylediği böyle bir tarih daha sonra mezar taşına yazılmıştır: "Sihhatimde Feyziyâ lafzan dedim târîhimi / Bin yüz elli sâde (1737) kıl-